

**“ДАНО ГОСПОД НИ СПОДОБИ ДА ВИДИМ
ОТЕЧЕСТВОТО СИ ОСВОБОЖДЕННО ...” ИЛИ ЗА
КРИМСКАТА ВОЙНА, НИКОЛАЙ ПАЛАУЗОВ И
БЪЛГАРСКИТЕ ВЪЖДЕЛЕНИЯ ОТ СРЕДАТА НА ХІХ В.**

Доц. д-р Пламен Митев
(СУ “Св. Климент Охридски”)

Три основни мотива ме подтикнаха да насоча вниманието си към така формулираната тема:

1. В изследванията, посветени на възстановяването на българската държавност, акцентът логично се поставя върху свършеното от Временното руско управление и върху събитията, свързани със свикването и дейността на Учредителното събрание. От ползрението на родната историопис не убягват и различните проекти и планове за отхвърляне на чуждото политическо господство от втората и третата четвърт на ХІХ в. Показателни в това отношение са проучванията на такива утвърдени познавачи на националноосвободителните ни борби като Димитър Косев, Крумка Шарова, Николай Генчев, Дойно Дойнов, Иван Стоянов, Огняна Маждракова, Илия Тодев, както и на представителите на помладото поколение историци като Петко Петков, Вера Бонева, Пламен Божинов, Ваня Рачева¹.

И най-беглият прочит на досегашната научна и популярна книжнина обаче показва, че направеното, за да се разкрият заслугите на доосвободенските политически дейци за поставяне темелите на новата българска държава е недостатъчно и в тази посока все още има какво ново да се добави или да се преосмисли. В подкрепа на подобно твърдение е достатъчно да се отбележи, че очертавайки етапите в политическата еманципация на българите от ХІХ в. и откроявайки конкретните предначертания за бъдещото държавно устройство на свободна България, вниманието на специалистите преимуществено се съсредоточава към документите с програмен характер на отделните емигрантски организации или пък към идейните завети на националните водачи от ранга на Г. Раковски, В. Левски, Л. Каравелов, Хр. Ботев.

Този подход има, разбира се, своите основания, но благодарение тъкмо на него, десетки възрожденски дейци са обречени да останат в сянката на „големите“. Особено ако не принадлежат към кръга на „младите“ и ако не споделят техните революционни възгледи. Колко са изследванията например за политическите възгледи на Маринчо Бенли или на Стефан Тошков, на Васил Рашеев или на Христо Мустаков? Какви са били въжделенията за свободна България на братя Христо и Евлоги Георгиеви или на братя Тъпчилещови? А за

колко от освободителните инициативи, като се започне от Велчовата завера и се стигне до опита за въстание на БРК през септември 1875 г. можем само да гадаем как съответните участници са си представяли бъдещото държавно устройство на своето отечество?

2. Сред дълго подценяваните в това отношение събития е и Кримската война. Осъзнавам, че извадена от контекста, тезата ми лесно може да бъде оборена от всеки, който поне малко се е занимавал с Българското възраждане, защото, ако по нещо има консенсус в гилдията на възрожденските историци, то е тъкмо знаковото значение на Кримската война за живота на българите през XIX в. Вглеждайки се малко по-внимателно в написаното досега за събитията около Кримската война обаче, опитвайки се да излезем извън учебни-карските обобщения или пък ако се осмелим да се отгърсим от надиплените и натруфени академични празнословия, какво всъщност знаем за реално случващото се в годините на войната по българските земи? Какви са конкретните показатели за стопанското ни развитие например? Какъв е обемът на спекулативния капитал, с какви темпове нараства той, какъв е дялът на външните парични и стокови потоци, идващи по линия на съюзниците на Портата? Действително ли след избухването на войната църковното движение и просветното дело замират, за да започнат с нова сила едва след Парижкия мирен договор? А политическият живот на българите (в и извън пределите на Османската империя) – с какво се променя той? Има ли и кои са новите идеи, как се зараждат и откъде идват те, кои са техните носители и каква е тяхната съдба? Доколко белезите на промяната имат траен характер и по какъв начин тези белези се вписват в общата идейна еволюция и в политическата еманципация на тогавашните българи?

Повдигнатите въпроси очертават само част от белите полета в познанията ни по голямата тема за Кримската война и българите. Прочее, с не по-малка сила направената констатация би била валидна и по отношение на представите на тогавашните ни предци за принципите, върху които е трябвало да се създава новата българска държава. Защото, войната от 1853–1856 г. поставя действително началото на организираното националноосвободително движение, но аргументацията на подобно твърдение не би трябвало да се свежда само до появата на първите емигрантски политически формирования (Одеското настоятелство и Букурещката епитропия) или пък до наличието вече на някакъв общ ръководен център. Много по-важно е да се установи каква е била крайната цел на тези, които претендират да бъдат политическите представители на нацията, на тези, които поставят по същество началото на модерния политически живот у нас. Само за освобождението на България ли са копнеели, а след това? За каква всъщност държава са мечтали и са се борили? Имали ли са въобще визия за насоките, в които е трябвало да се изграждат и да се развиват институциите на възстановената българска държава?

3. Опитвайки се да открием интересуващите ни отговори, вниманието ни неминуемо ще бъде привлечено от една от най-ярките личности в средите

на родната емиграция от онова време – Николай Хр. Палаузов. Изследователи от няколко поколения единодушно признават неговата безспорна роля за създаването на Одеското настоятелство, за привличане вниманието на руското правителство и на руското командване към българския политически въпрос, за организирането на българските доброволчески отряди, за създаването на реални предпоставки за сътрудничество между руси и българи. Изобщо, Николай Палаузов заема подобаващо място в научните изследвания, посветени на Кримската война, и напълно заслужено дейността му се оценява като емблематична за новия тип мислене и поведение на българската емиграция. Не би било пресилено да се твърди обаче, че съвременната ни историопис е в дан към него, защото, въпреки богатото му документално наследство, не само че все още липсва модерно написана научна биография за този голям български патриот, но и защото известното за него се ограничава до фрагментарни факти и до непълни или предпоставени оценки на неговите политически възгледи².

Николай Христофорович Палаузов³ е роден на 9 май 1819 г. в Габрово⁴. Родителите му – Рада и Христо Палаузови, били сред уважаваните и заможни габровчани, разполагащи с възможности да осигурят добро образование за сина си. Първоначално той учил в местното килийно училище при даскал Калинча⁵, а през 1830 г. заминал при чичо си Николай Степанович Палаузов, който откъм 1806 г. живеел в Одеса и поддържал там самостоятелна търговска кантора⁶. За съжаление оскъдните документални податки от личния фонд на Николай Палаузов не хвърлят светлина върху конкретните обстоятелства, подтикнали го да напусне родното Габрово и да се установи в Одеса – градът, с който много скоро той щял да обвърже съдбата си завинаги. Дали решението на семейство Палаузови да изпратят 11-годишния си син толкова надалеч е взето по настояване на чичото Николай Степанович, който искал да го изучи в придобилия вече популярност сред българите Ришельовски лицей, както твърди Райчо Каролев, или пък младият Николай Христофорович сам е пожелал да продължи учението си в Русия, трудно е да се установи. Не е ясно и кога точно и на какво основание той се записва в самия лицей.

Най-вероятно, преди да получи статут на редовен ученик, Николай Хр. Палаузов преминал една или две подготвителни години, през които не само разширил наученото от даскал Калинча, но усвоил добре и руския език. От един „похвален лист“ за отличен успех и примерно поведение, подписан от директора на лиця, е видно, че през юни 1838 г. той завършил успешно VI клас⁷. Година по-късно – през август 1839 г. бил приет в Юридическия отдел на лиця, който завършил блестящо през юни 1842 г., като междуременно, за да си изкарва прехраната, започнал да дава уроци като частен учител първоначално за скромните „20 рубли месечно“, а от юни 1840 г. заплатата му била повишена на 65 рубли⁸.

Прилежността и отличната подготовка на Николай Хр. Палаузов не останали незабелязани и след като получил руско поданство през 1842 г.⁹, той бил

назначен за служител в Одески митнически окръг. Тук именно преминава цялата му професионална кариера – от обикновен чиновник до висш служител в Одеската администрация. В началото на 50-те години например той е „титулярен съветник“ в Тирасполската митница. През 1861 г. е назначен за цензор на славянските вестници към Одеската гранична пощенска служба. През август 1870 г. е повишен в „статъски советник“, а през 1881 г. получава и званието „действительный статъски советник“. За безукорната си служба и за особените си заслуги при изпълнение на различни извънредни поръчения е награждаван с орден „Св. Владимир“ IV и III степен, с орден „Св. Ана“ III и II степен, както и с други държавни руски и български отличия. От 1850 г. е женен за Елисавета Лукина Савенко, от която имал три деца – Владимир, Николай и Олга¹⁰.

Николай Хр. Палаузов отрано се включва и в обществените дела на одеската българска колония. Още като ученик в Ришельовския лицей той спечелва доверието на Васил Априлов и неслучайно след смъртта на големия български меценат е определен за изпълнител на неговото завещание и за един от попечителите на Габровското училище. Николай Палаузов има изключителни заслуги и за създаването на Одеското българско настоятелство, както и за организирането на благотворителни акции за набиране на помощи (парични средства, книги, учебни пособия, църковна утвар и др.п.) за българските училища и църкви¹¹. Изиграва съществена роля при организиране заселването на българските бежанци в Южна Русия през 1854–1856 и 1861–1862 г. Нему дължим откриването на Синодика на цар Борил. По негова инициатива се подготвят първата история на Габровското училище и първия каталог на печатните български книги (от 1806 до 1851 г.). Близко половин столетие той се изявява и като книжовник. През 1854 г. издава „Жизнеописание“ на Юри Венелин. По-късно подготвя и публикува спомени за знаменития Инокентий, архиепископ Херсонски и Таврически. Автор е и на множество статии в различни руски и български периодични издания. Подкрепя създаването на БКД и впоследствие е избран за негов почетен член. Умира в Одеса от сърдечен удар на 2 март 1899 г., малко преди да навърши 80 години¹².

Такъв накратко е жизненият път на Николай Христофорович Палаузов – динамичен, изпълнен с изпитания и обрати, и същевременно изцяло свързан със съдбините на България. Вглеждайки се от дистанцията на времето в конкретните биографични факти, съпоставяйки ги с делата на други български патриоти от средата и третата четвърт на XIX в., трудно бихме могли да степенуваме всички негови заслуги. За повечето изследователи обаче, открояващото се, безспорното в политическата дейност на Николай Палаузов е свързано със събитията в навечерието и по време на Кримската война.

В досегашните публикации, осветляващи активизирането и различните инициативи на българската емиграция през периода 1853–1856 г., е отделено подобаващо място на започнатото и свършеното от Н. Палаузов в годините на войната. В този смисъл едва ли е необходимо отново и отново да се препов-

тарят известните вече факти около неговите конкретни замисли и инициативи, нито пък да се преразказват прословутите му „Записки“ до различни висши руски чиновници и до представители на командването на Дунавската армия. По-голям интерес, с оглед на темата на настоящото съобщение, предизвиква въпросът какви всъщност са били представите на Палаузов за бъдещото държавно устройство на освободените български земи.

За разлика от по-популярните ни възрожденски дейци Николай Палаузов не е оставил след себе си никакви програмни текстове, които биха ни улеснили при изясняване на повдигнатия въпрос. Единствените податки в това отношение имат характер на откъслечни разсъждения, предизвикани от конкретни събития, свързани с развоя на руско-турския конфликт или пък с решаването на конкретни задачи и проблеми, възникнали при изясняване участието на българите в подготвяната мащабна руска офанзива на юг от р. Дунав. Внимателното издирване и сглобяване на тези фрагменти, пръснати из богатото документално наследство на Палаузов и най-вече из споменатите „Записки“ (до Ал. П. Озеров, граф Остен-Сакен, княз М. Горчаков, П. Коцебу и т.н) и из страниците на неговата кореспонденция с членовете на Одеското настоятелство, с архиепископ Инокентий, Спиридон Палаузов, Найден Геров, Евлоги Георгиев, предоставя добра възможност да възпроизведем, макар и частично, визията на Палаузов за българската държавност, както и да открием едно ново звено в еволюцията на политическите идеи на възрожденските българи, свързващо възгледите на националните ни будители от края на XVIII и първата половина на XIX в. с програмните прозрения на дейците на нашето националноосвободително движение от 60-те и 70-те години на XIX в.

Аналитичният прочит на включените в научно обръщение материали дава основание да се констатира, че в навечерието на Кримската война Николай Палаузов, а и емиграцията ни като цяло, нямат ясни идеи за бъдещото държавно устройство на свободна България. Следейки отблизо нарастването на напрежението между Петербург и Високата порта, тогавашните български патриоти не си поставят друга цел освен да се възползват от бързата промяна на политическата ситуация на Балканите и да спечелят „някое добро и облекчение“ за своето отечество¹³. Какво по-точно са подразбирали обаче Палаузов и неговите най-близки съратници от онова време зад това „добро“ и „облекчение“? В често цитираната „Записка за днешното положение на българите в Европейска Турция“, съставена от Николай Палаузов още през юли 1853 г.¹⁴, могат да се открият поне пет любопитни в това отношение щриха:

Първо – Описвайки състоянието на своите сънародници в Османската империя, както и усилията на западните държави да „прилъжат“ неопитните и младите българи, Николай Палаузов представя Русия не само като единствен „спасител“ на подвластното на Портата християнско население, но и като най-естественият и най-подходящият пример за държавнически модел, от който

българите трябва да се учат. Аргументи в подкрепа на монархическата политическа система той търси и в колективната памет на българите, които все още добре помнели според него, че „някога България е била славно и могъщо царство“, което пък допълнително подтиквало народа да осъзнае „своето жалко и унижително“ положение¹⁵.

Второ – Още в навечерието на войната, Н. Палаузов открито лансира идеята, че българинът иска да получи само това, което „другите единоплеменни и единоверски нему народи – сърби, власи, молдовани“ имат, т.е. автономен статут, „под покровителството на друга по-силна държава“ (за предпочитане „православна“)¹⁶. Зад този рефрен, познат ни и от мемоарите на цариградските и на влашките българи до Николай I, присъстващ прочее и във всички последвали документи, изработени от Николай Палаузов в годините на войната, би могло да се долови нещо отличително за политическото мислене на възрожденските ни дейци от онова време – популярността и безалтернативността на автономистките идеи за сметка на независимостта, въпреки че гърците вече са демонстрирали, че тя е напълно постижима.

Трето – Успешното решаване на българския въпрос Н. Палаузов обвързва с необходимостта от сформиране на българско „депутатско“ представителство, което според него трябвало да функционира в непосредствена близост до Главната квартира на руската армия. Така, чрез депутатите руското командване можело по-лесно да възлага конкретни задачи на българите, а депутатите пък щели по-ефективно да изпълняват задължението си да представят на вниманието на руските власти различни прошения, искания или оплаквания от страна на своите сънародници¹⁷.

Четвърто – Н. Палаузов осъзнавал, че за да се гарантира успеха на каквото и да било начинание от страна на Русия или на емиграцията, е нужно да се осигури широка подкрепа сред народа. Затова той предлагал да се подготвят, отпечатат и предварително разпространят сред населението подходящи материали, в които да се акцентира върху „неговото по-добро бъдеще“.¹⁸ Подобна пропаганда била изключително важна и потребна според Палаузов, тъй като, както той сам споделя пред Евлоги Георгиев „треба и нашите да се събудят, защото има такива, които като мъртви спят“¹⁹.

Пето – Очертавайки представите на Николай Палаузов за бъдещото държавно устройство на свободна България е нужно да се отбележи и още нещо – неговото разбиране за целостта на етническите български земи. В „Записката“ от лятото на 1853 г. той категорично и ясно заявява, че българското пространство започва от Дунав, на юг достига до Солун и Кавала, на югозапад до Охрид, на изток до Черно море, а на запад до р. Тимок²⁰. В тези именно граници той си представя възстановената българска държава и във всички последвали официални изложения до един или друг висш руски чиновник последователно ще защитава историческите права на българите над споменатите територии.

След официалното обявяване на войната и особено през периода март-октомври 1854 г., когато Палаузов изпълнява активно задълженията си на съветник към щаба на княз Михаил Горчаков, всяка една от изброените по-горе идеи е доразвита и конкретизирана. В писмо до архиепископ Инокентий от 26 март 1854 г. например Николай Палаузов разказва, че вече е изготвена Прокламация към българския народ, която е изпратена за одобрение на външния министър Неселроде. В същото писмо се обосновава и необходимостта от създаване в Букурещ на българска типография, в която да се пристъпи към издаване на общобългарски вестник. „Не зная – признава Палаузов, как да се именува този вестник, за да се превърне в български печатен орган, в който ще се печата всичко случващо се сред българския народ и ще се излагат всички негови нужди и потребности“, но „това по мое мнение – отбелязва той, е изключително важно“ и затова е представил вече пред руските власти във Влашко съответното искане²¹.

Все през пролетта на 1854 г. Палаузов изготвя и детайлизирана концепция за управление на вече освободените български градове²². По същото време се оформя и замисълът му за изграждане на Българска канцелария към щаба на руската армия, която трябвало да изпълнява функциите на своеобразно временно българско правителство²³. В отделна записка от 21 април 1854 г. Палаузов пространно разяснява ползата от подобна Канцелария и формулира основните ѝ функции и задачи, между които влизат: да представлява българите пред руските военни власти; да поддържа реда във вече освободените български райони; да организира избора на общински (селски и градски) управи; да назначава и контролира местната администрация; да извършва преброяване на населението; да осигурява вътрешния ред; да поддържа пощенските служби и пътищата и т.н. Първоначално се предлагало Канцеларията да се състои от 7 души, издържани от държавната хазна, като впоследствие броят на „чиновниците“ можел да се увеличи. За да улесни сформирването на Канцеларията, Н. Палаузов предложил дори и имената на седмината избраника, които трябвало да поемат управлението на българските дела – Найден Геров, Стефан Изворски, Димитър Мутев, Сава Радулов, Сава Филаретов, Константин Попович и губерния секретар А. Наврацки²⁴. За съжаление този проект останал нереализиран, тъй като княз М. Горчаков не посмял сам да се произнесе по него, а докато политиците в Петербург умували дали да дадат ход на Палаузовото предложение, Дунавската армия била принудена да се изтегли от Балканите. Любопитно е да се отбележи обаче, че ако през 1854 г. руските държавници демонстрират подозрителност към идеята за създаване на Българска канцелария, то четвърт век по-късно, в навечерието на Руско-турската освободителна война, Александър II въобще не се поколебал да я приложи на дело.

През първите месеци на войната Николай Палаузов доразвива и идеята за конституиране на своеобразно национално представителство, състоящо се

от избрани от самото население български депутати. Както вече беше отбелязано тази идея е лансирана още в първата „Записка“ на Палаузов от 20 юли 1853 г. Малко по-късно той предлага на Евлоги Георгиев „да се състави депутация от 12, а в краен случай от 6 души българи, хора стари, почтени, ако и сиромаси“, която трябвало да се отпрати за Русия и да се срещне с император Николай I, за да изложи всички български искания. За да се демонстрира общобългарският характер на депутацията, Палаузов предлага изборът на 12-те представители да стане предварително, препоръчвайки на братята Георгиеви да се обърнат с писма към „своите познайници в Турско в главните градове (както в Русчук, Свищов, Видин, Търново, София, Филибе, Шумен, Сливен, Едрене, в Македония) да изберат от всеки град по един човек и да му дадат нему записка, че го упълномощават да бъде за тях депутат за да проси освобождението им от това тежко иго от турците и от гръцкото духовенство.“²⁵

Ако братя Георгиеви не са сигурни в кореспондентските си канали, Палаузов ги съветва да „проводят“ уж по търговски дела „един верен свой човек по главните градове в Отечеството“, който да подготви избирането на съответните представители. Самият той пък се ангажира да осигури нужното лобиране пред влиятелните руски кръгове – политици, обществени дейци, сановници от царското обкръжение, чрез които да се подготви не само срещата с императора, но и вземането на благоприятно за българите решение. В духа на една по-късно многократно и успешно ползвана тактика в борбата срещу Патриаршията, Палаузов режисира дори как и какво един от депутатите „ще хортува пред Царя“, докато другите представители, облечени „в свои български дрехи“ ще му поднасят хляб и сол, след което трябвало „да се кланят и да плачат“, за да предизвикат неговото състрадание²⁶.

Трудно е да се установи дали Палаузов замисля българското представителство като постоянно действаща институция, или неговата мисия се е свеждала единствено до осъществяването на срещата с император Николай I. Не е ясен и характерът на взаимоотношенията между евентуалните народни депутати и бъдещата Българска канцелария. За съжаление, започнатото остава недовършено и поне засега трудно можем да преценим дали той щеше да доразвие част от своите идеи. Изтеглянето на руските войски от Дунавските княжества принуждава Палаузов да се завърне в Русия и да се заеме с други належащи дела. След войната пък вниманието на одеските настоятели и на букурещките епитропи се насочва в други посоки и така с годините прословутите „Записки“ от 1853–1854 г. постепенно потъват в забрава. Със сигурност можем да твърдим обаче, че чрез проектите на Н. Палаузов емиграцията ни за първи път по един категоричен начин демонстрира политическата си зрялост и готовността си пряко да участва във възстановяването на българската държавност.

БЕЛЕЖКИ

¹ Сред множеството публикации на споменатите автори ще си позволя да отбележа специално два обобщаващи текста – **Дойнов, Дойно, Иван Стоянов**. Възобновяването на българската държавност (1762–1878 г.). Идеи и проекти. Варна, 2002; **Петков, Петко**. Идеи за държавно устройство и управление в българското общество (1856–1879 г.). Велико Търново, 2003.

² Първият биографичен очерк за Н. Палаузов е дело на проф. П. Казанский. – Николай Христофорович Палаузов. (Биографическая заметка). СПб., 1899. Една година по-късно (на 5 март 1900 г.), Райчо Каролев докладва пред събрание на БКД изследването си, посветено на Н. Палаузов, отпечатано през 1901 г. – Николай Христофорович Палаузов. (Черти от политическата му деятелност). – В: ПСп. Т. LXI. С., 1901, 166–198. В различна степен дейността на Палаузов присъства и в проучванията на Н. Барсов, В. Стоянов, Д. Косев, В. Конобеев, Н. Генчев, Цв. Унджиева, К. Поглубко, А. Улунян, Ст. Дойнов, Е. Хаджиниколова, И. Забунов, Н. Червенков и други български и руски изследователи.

³ Според „Свидетелство“ за раждането на Н. Палаузов от 15 март 1839 г., подписано от габровските свещеници поп Иван и поп Станчо. – БИА, НБКМ, ф. 113, а.е. 1, л. 10, автентичното име, с което той е записан в църковната кондика, е Николчо. Следователно според българската традиция името на Палаузов би трябвало да бъде Никола Христов Палаузов. Доколкото обаче в научната книжнина се е наложила руската версия на неговото име, в настоящата публикация ще използвам придобилия гражданственост вариант. – Николай Христофорович Палаузов.

⁴ В първите биографични текстове за Н. Палаузов се приема, че той е роден през 1821 г. – вж. например **Каролев, Райчо**. Николай Христофорович Палаузов. Черти от политическата му деятелност. – В: ПСп. Т. LXI. С., 1901, с. 166.

⁵ **Каролев, Райчо**. Пос.съч., с. 166.

⁶ Точната дата на установяването на Николай Ст. Палаузов в Одеса не може, поне засега, да се установи документално, но повечето автори приемат, че „най-вероятно“ това е станало през 1806 г. – вж. **Петров, Цоньо**. Никола Ст. Палаузов. Биография. Габрово, 2003, с. 19.

⁷ БИА, НБКМ – ф.113, а.е.1, л. 1.

⁸ Пак там, л. 12. – Атестат на Николай Палаузов за завършен Юридически отдел на Ришельовския лицей от 20 юни 1842 г.; л. 3–4. – Страници от личния дневник на Н. Палаузов.

⁹ Според А. А. Улунян, Палаузов става руски поданик още през 1840 г. – вж. **Улунян, А.** Деятели българското национално-освободително движение XVIII–XIX вв. Т. II, Москва, 1996, с. 77.

¹⁰ БИА, НБКМ – ф.113, а.е.1, л. 13–14. – Свидетелство, удостоверяващо, че бракът между Н. Палаузов и 26-годишната Елисавета е първи и че бракосъчетанието им е станало на 4 юни 1850 г. в Одеския катедрален Преображенски храм; л. 15 – Удостоверение за семейното положение на Н. Палаузов от 10 декември 1879 г. Според споменатото Удостоверение към 1879 г. Елисавета и Николай Палаузови са имали само две деца – Николай (род. на 22 март 1856 г.) и Олга (род. на 4 август 1857 г.). В кореспонденцията си със съпругата си и с най-близките си приятели от 1854 г. обаче Палаузов често разпитва или разказва за „своите прекрасни деца“, което подсказва,

че още по време на Кримската война, той вече е имал деца. В едно изложение до руското командване от 2 април 1854 г., в което разяснява материалното си положение, Палаузов отбелязва, че има „три малолетни деца и бил настойник на две сирачета“ (ф. 113, а. е. 6, л. 23–26). Вероятно, първите три деца, между които със сигурност е бил и Владимир, са починали рано, поради което в Удостоверението от 1879 г. техните имена не се споменават.

¹¹ **Генчев, Николай.** Одеското българско настоятелство. – В: Научни трудове. Т. 1, С., 2003, 287–397.

¹² Пак там, л. 25–26. – Смъртен акт на Н. Палаузов.

¹³ БИА, НБКМ – ф. 183, оп.2, а. е. 7, л. 8–9 – Писмо на Н. Палаузов, Одеса до Евлогий Георгиев, Галац от 14 август 1853 г.

¹⁴ **Барсов, Н.** Тридцателетие деятельности Одесского Болгарского Настоятельства (съ 1854–188 г.) и материалы для истории освобождения Болгарии. Одесса, 1895, 31–46.

¹⁵ Пак там, с. 36.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там, с. 45.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ БИА, НБКМ – ф. 183, оп.2, а. е. 7, л. 8–9 – Писмо на Н. Палаузов, Одеса до Евлоги Георгиев, Галац от 14 август 1853 г.

²⁰ **Барсов, Н.** Пос. съч., с. 37.

²¹ Пак там, с. 48 – Писмо на Н. Палаузов до архиепископ Инокентий от 26 март 1854 г.

²² Извори за историята на Добруджа. Т. III. С., 2001, 1–3. – Записка на Н. Палаузов от 4 април 1854 г.

²³ БИА, НБКМ – ф. 113, а. е. 11, л. 2–3 – Записка на Н. Палаузов до Одеските настоятели от 30 март 1854 г.

²⁴ Пак там, ф. 113, а. е. 6, л. 15–18. – Изложение на Н. Палаузов „За необходимостта от учредяване на Българска Канцелария към Главната квартира“ от 21 април 1854 г.

²⁵ БИА, НБКМ, ф. 183, а. е. 7, л. 22–23. – Писмо на Н. Палаузов до Евлоги Георгиев от 9 ноември 1853 г.

²⁶ Пак там.